

İSLAMDA FİKİR PLÜRƏLİZMİ VƏ MƏZHƏB MÜXTƏLİFLİYİ MƏSƏLƏLƏRİNDƏ HƏDİSLƏRİN ƏHƏMİYYƏTİ

Gülağa İSMAYILOV,

AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına

Əlyazmalar İnstitutunun doktorantı,

ismayilov.gulaga@mail.ru

AÇAR SÖZLƏR: *İslam, plüralizm, məzhəb, hədis, kitab, Quran, sünne.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Ислам, плюрализм, вероисповедание, хадис, книга,*

Коран, сунна.

KEY WORDS: *Islam, pluralism, denomination, hadith, book, Quran, sunnah.*

Fəlsəfi və ictimai elmlərdə sübuta yetirilmiş məsələlərdən biri də insanların bir-birindən fərqli dərkətmə qabiliyyətinə malik olmalarıdır. İnsan yaradıldığı gündən ətrafındakılara özünəməxsus düşüncə tərzilə yanaşır, mədəni və sosial sahədə irəliyə doğru addımlar atdıqca onun fərqli düşüncə qabiliyyəti də genişlənir. Bu fərqlərin sayəsində isə fəlsəfi, ictimai və digər sahələri əhatə edən cərəyanlar meydana çıxır. Bəzi insanlar düşüncələrini əldə etdikləri ənənəvi məlumatlara əsasən formalaşdırdıqları halda, bəziləri isə öz təfəkkürləri əsasında formalaşdırırlar. İnsanlarda dərkətmə qabiliyyəti fərqli olduğuna görə fikirlərdə müxtəliflik təbii şəkildə ortaya çıxır. Müxtəliflik olan yerdə həqiqət də ayrı-ayrı baxış prizmasından fərqli təzahürlərdə görünə bilər. Müxtəlifliyi, daha doğrusu, zənginlik və rəngarəngliyi qəbul edənlər həqiqətin bir yox, birdən çox təzahür formasını da qəbul edə bilərlər. Buna qarşı çıxanlar isə “həqiqət birdir, iki deyil və ya həqiqətin görünə biləcək yalnız bir tərəfi vardır” - deyəcəklər. Lakin həqiqətin çoxüzlü olması da qaçınılmazdır. Tanınmış filosof, mütəfəkkir Platon deyirdi: “İnsanlar həqiqəti bəzən olduğu kimi görə bilmirlər. Bir qismi həqiqətin bir üzünü, digər qismi isə həqiqətin o biri üzünü gördüyü üçün bu ona, o da buna etirazını bildirir. Baxmayaraq ki, onların hər biri həqiqətin görünə biləcək tərəfindən yalnız birini görə bilmiş və hər birinin dediyi həqiqətin bir üzüdür. Həqiqət onların dediklərini özündə tam şəkildə əhatə etmiş, onlar isə həqiqəti özlərində tam şəkildə əhatə edə bilməmişlər” [1, s.7].

İnsanlar arasında bəzən ixtilafa səbəb mövzunun özünün qaranlıq olması deyil, əksinə, iki tərəfin bir-birinin nəzəriyyəsiindən xəbərsizliyi olur. Dahi filosof Sokrat bununla bağlı deyirdi: “Mübahisənin predmeti bəlli olarsa, mübahisəyə yer qalmaz” [1, s.8].

Bəzən də ixtilafa səbəb insanların özləri üçün seçdikləri səmtlərdir. Onların fikirləri həmin səmtdə hakim qüvvəyə çevrilir. Məsələn, fiqh alimlərinin istiqaməti kəlam alimlərinin istiqamətindən fərqlidir. Kəlam alimləri mövzuya rəşional sillogizm mövqeyindən toxunarkən, fiqh alimləri eyni məsələyə “Kitab” və “sünne”yə (Quran və hədislər – G.İ.) söykənərək münasibət bildirirlər.

Bəzən isə ixtilafa səbəb keçmişdəkiləri təqlid etmək, onların nəzəriyyələrini təhlil aparmadan, araşdırmadan nəql etməkdir. Belə təqlid hiss etdirmədən insanları istənilən tərəfə yönəldə bilər. Əsrlər boyu yaddaşlara həkk olunan nəzəriyyələr təqlid əhlinin düşüncələrinə hakim olmaq qüdrətindədir. Hətta iş o yerə gəlib çatır ki, insanlar həmin nəzəriyyələrin müqəddəsliyini qorumaq üçün onları müdafiə edir, digərlərini isə ona qarşı çıxdıqları üçün batil sayırlar. Əlbəttə, belə olduğu təqdirdə, təqlid əhli arasında ixtilafların olması istisna deyildir. Elə ilkin təəssübkeşliyin yaranmasının səbəbi də təqlid əhlinin həmin nəzəriyyələri müdafiə etməsidir. İnsanda təəssübkeşlik, ümumiyyətlə, onun mövzunu şüurlu şəkildə dərk edə bilməməsi ilə əlaqədardır. İxtilaf doğuran səbəblərdən biri də insanlarda dərk etmə qabiliyyətinin müxtəlifliyidir. Bəzi insanlarda dərk etmə qabiliyyəti güclü olduğundan, həqiqəti görə bilir, bəzilərinə isə zəif olduğundan, onlara xəyal və yanlış təəvvürlər hakim ola bilir, nəticədə isə həqiqəti olduğu kimi görə bilmirlər. Deməli, insanlar içərisində güclü dərk etmə qabiliyyətinə malik olanlarla bərabər, zəif təəvvürlü və zəif düşüncə tərzli insanlar da vardır. Hər kəsin eyni şəkildə düşünməsi, hökm və dəlil çıxarması mümkün deyildir. İnsanlar eyni qabiliyyət və bacarıqla yaradılmamışlar. Bu fikri Məhəmməd peyğəmbərin (s) səhabələrinə də şamil etmək olar. İbn Abbasın bənzətməsinə görə, “Bir səhabənin elmi bir ovuc qədər, digərininki isə bir göl qədər idi” [2, s.63]. Bu səbəbdən onlar arasında rəy və fikirlərdə ixtilaflar yaranırdı. Əgər onların düşüncə tərzində, əldə etdikləri biliklərdə, yaşadıkları mühit arasında fərqlər mövcuddursa, təbii ki, haqqında Quran və sünnədən qəti hökm, yaxud açıq-aşkar dəlillər olmayan, eyni zamanda ictihada söykənən məsələlərdə fikir müxtəlifliyi meydana çıxırdı.

İxtilaf doğuran səbəblərdən biri də rəyasətə olan sevgidir. Siyasi dairələrdə mövqe tutmaq, onlara yaxın olmaq üçün bəzən bir qrup alim onların istəklərinə uyğun hökmlər və fətvalar verirdi. Məhəmməd peyğəmbərin (s) xəbər verdiyi kimi, bu cür alimlər ən təhlükəli insanlardır: “Ümmətim üçün ən çox qorxduğum münafiqdir ki, savadlı dilə malikdir, lakin qəlb gözü bağlıdır, elələri insanları öz fəsahtə ilə ələ alar, cahilliyi ilə azdırırlar”.

Bəzən isə ixtilafa səbəb insan təbiətində rəğbət və istəklərin olmasıdır. Rəğbət və istək olan yerdə isə ixtilafların yaranması inkar olunmazdır. Böyük mütəfəkkir, filosof, yeni dövr fəlsəfəsinin ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan Spinoza deyirdi: “Fikirlərimizi gözümüzə yaxşı göstərən bəsinətimiz yox, istəklərimizdir” [3, s.25].

Allah Rəsulu (s) özündən sonra ümmətinin haqq yoldan sapmaması, birlik nümayiş etdirib, bərabər yaşaması üçün Allahın kitabını və mübarək sünnəsini qoyub getmişdir [4, s.9]. Məkan və zamanı özündə ehtiva edən Qurani-Kərim müsəlmanlara hamılıqla (tək-tək deyil, dəstə-dəstə deyil, məzhəbli-məzhəbsiz deyil, ancaq vahid ümmət şəklində) Allahın ipindən möhkəm yapışmağa əmr etmişdir. Lakin Məhəmməd peyğəmbərin (s) vəfatından sonra müsəlmanlar onlara əmanət qoyulan Quran və sünnədən (Allahın ipindən) möhkəm yapışmaq əvəzinə, öz aralarında ixtilaflara düşmüş və nəticədə siyasi, əqidə və hüquqi sahələri əhatə edən məzhəblərə bölünmüşlər. Burada iki mühüm məsələni qeyd etmək istərdik:

1. Məzhəblər arasında yaranmış ixtilaflar bəyənilmir. Taleyüklü tarixi ixtilafları gündəmə gətirmək İslam ümmətinin birliyi baxımından məqsəduyğun sayılır;

2. Hüquqi məzhəblər arasında yaranmış fikir müxtəlifliyi isə dinin təməl prinsiplərinə toxunmur. Allahın vəhdaniyyəti, Məhəmmədin (s) Onun elçisi, Quranın Allah kəlamı olması, namaz, oruc, zəkat, həcc kimi əməllərin vacibliyi, qəti şəkildə qadağan olunmuş şeylərin haramlığı və s. kimi əsas prinsip və dəyərlərdə isə müsəlmanlar məzhəbindən asılı olmayaraq yekdildirlər.

Lakin bir məqamı da xüsusi qeyd etmək yerinə düşər ki, məzhəblərarası mövcud fərqlərə baxmayaraq, alimlərin İslam qanunvericiliyi ilə bağlı birmənalı qəbul etdikləri məsələ Quran və sünnənin əsas mənbə olmasıdır.

Bununla yanaşı, ciddi təəssüf doğuran məsələlərdən biri məzhəblərarası fikir müxtəlifliyinin bəzən təfriqəyə səbəb ola bilən amil kimi xarakterizə edilməsidir. Heç şübhə yoxdur ki, müsəlmanların dünən və bu gün üzləşdikləri ayrı-seçkilik və qarşıdurma əqidə məsələlərində mövcud olan fikir müxtəlifliyindən qaynaqlanmışdır. Problemin kökündə başqa amillər dayanır. İslam tarixi boyunca müsəlmanların vəhdətinə mane olan səbəbləri araşdırarkən aşağıdakı siyasi-ictimai amillərin əsas rol oynadığının şahidi oluruz:

1) Təəssübkeşlik. İslam dini ilk yayıldığı gündən təəssübkeşliyi pisləmiş, onu şər hesab etmişdir. Qurani-Kərimin “Hücurat” surəsinin 13-cü ayəsində buyurur: **“Ey insanlar! Biz sizi bir kişi və bir qadıncadan (Adəm və Həvvadan) yaratdıq. Sonra bir-birinizi tanıyasınız (kimliyinizi biləsiniz) deyər, sizi xalqlara və qəbilələrə ayırdıq. Allah yanında ən hörmətli olanınız Allahdan ən çox qorxanınızdır (pis əməllərdən ən çox çəkinəninizdir). Həqiqətən, Allah (hər şeyi) biləndir, (hər şeydən) xəbərdardır”**. Məhəmməd peyğəmbər (s) isə bu barədə deyir: “Təəssübkeşliyə çağırın bizdən deyil”; “Hamınız Adəmdən, Adəm də torpaqdandır. Ərəbin əcəm üzərində heç bir üstünlüyü yoxdur. Üstünlük yalnız təqvadadır” [5].

2) Cəhalət və dünyəvi məqsədlər. Cəhalət istər ümumi mənada, istərsə də məzhəblərarası sferada tarixən dini zəmində çoxlu iğtişəşlərə səbəb olmuşdur. Dində məlumatsızlığın özü belə cəhaləti törədən əsas səbəblərdəndir. Bir çox hallarda məlumatsızlıq və ya yanlış məlumatlara malik olmaq xoşagəlməz təəssübkeşliyə, müsəlmanların vəhdət cərgəsinin pozulmasına gətirib çıxarır. Haqqında danışdığımız cəhalət heç də keçən əsrlərin söhbəti və hadisəsi deyil. Əksinə, bu gün də təəssübkeşlik və cəhalətin izlərinə rast gəlmək mümkündür. Tanınmış İslam alimi Seyyid Şərəfüddin deyir: “Əgər məzhəblər bir-birilərini tanısalər, mehriban olarlər” [6].

3) İslamı zahirən qəbul edib daxilən parçalayanlar. Müsəlmanlar digər din nümayəndələri ilə dinc qonşuluq şəraitində yaşayırdılar. Onların arasında İslamı qəbul edənlər kifayət qədər olsa da, bir çoxu keçmiş inanclarının qalıqları, adətləri və təsirlərindən xilas olmamışdılar. Heç şübhəsiz, aralarında İslam həqiqətlərinə öz dini-etiqadi nöqtəyi-nəzərindən yanaşanlar da olmuşdur. Belə ki, kəlam elmində sonradan böyük mübahisələrə səbəb olan “cəbr” və “ixtiyar”, Allahın sifətlərinin Onun zatından sayılması, yoxsa zatından ayrı olması kimi məsələlər onlar tərəfindən ortaya atılmışdır.

4) Fəlsəfəyə aid əsərlərin ərəb dilinə tərcümə olunması. İslam alimləri arasında fəlsəfi fikirlərin yayılması və əqidə məsələlərində onların tətbiqi insan aqlının dərk edə bilməyəcəyi məsələlərə toxunmasına səbəb oldu. Allahın sifətlərinin isbatı və inkarı, Onun qüdrəti ilə yanaşı,

bəndənin qüdrəti və digər birmənalı nəticə verməyən məsələlər ixtilaflar yaratdı. Digər tərəfdən, fəlsəfə kitablarının tərcümə olunması bir sıra dini cərəyanların meydana çıxmasına səbəb oldu. Bununla bağlı İslam mütəfəkkiri əl-Məqrizi yazır: “Digər dinlərə aid fəlsəfə kitablarının tərcümə olunub İslama daxil edilməsi bir çox insanı Quran və sünnədən uzaqlaşdırmaqla bərabər, İslama yad düşüncələr ətrafında polemikaların yaranmasına da səbəb oldu” [7, s.96].

5) İxtilafın ən ümdə səbəblərindən biri də zaman-zaman öz təsirini itirməyən saxta hədislərin müsəlmanlar arasında yayılması, hətta dini ədəbiyyatlara sirayət etməsidir. Burada bir şeyi qeyd etmək yerinə düşər ki, saxta hədis dedikdə, Məhəmməd peyğəmbərin (s) adına yalandan nisbət edilən hədislər nəzərdə tutulur. İslam tarixinə nəzər saldıqda görürük ki, Osman ibn Əffanın xəlifəliyinin sonlarına doğru fitnə artmış, saxta hədislər müsəlman toplumuna sirayət etməyə başlamışdı. Saxta hədislərin yaranmasında başlıca amillər ümmət arasında siyasi fikir ayrılıqları, tərəflərə qarşı toqquşmalar, İslamı içəridən dağıtmaq niyyəti ilə müsəlman olanlar və qissəçilər sayılırdı. Hətta Quranın bəzi surələri haqda “fəzilətli hədislər” uyduranlar da var idi. Onlardan biri də Meysərə ibn Əbdü Rahib idi. Ondan “Niyə özündən Quran surələri haqqında olmayan şeylər uydurursan?”, – deyər soruşduqda belə cavab vermişdi: “Gördüm ki, camaat Quran oxumaqdan uzaqlaşır. Mən də onları Quran oxumağa həvəsləndirmək üçün bu hədisləri uydurdum” [8].

Əli ibn Əbu Talib öz xəlifəliyi dövründə saxta mühəddisləri məscidlərdən uzaqlaşdırmağa müəyyən qədər nail oldu. Lakin Əməvilərin dövründə onların sayı yenidən artmağa başladı. Onların hesabına tarix və təfsir kitablarına çoxlu israiliyyat (əvvəlki peyğəmbərlərə aid olan və Kitab əhli tərəfindən nəql edilən xəbərlər, rəvayətlər nəzərdə tutulur – G.İ.) xəbəri daxil oldu. Bəziləri doğru olsa da, çoxu yalandan başqa bir şey deyildi. Saxta hədislərin yayılması sonrakı mərhələdə məzhəblərə qarşı təfriqə yaradan əsas səbəblərdən birinə çevrildi.

Ümumiyyətlə, bir çox mötəbər qaynağın verdiyi məlumatlar, həmçinin bizim tədqiqatımızın nəticəsi onu göstərir ki, uydurma hədislər Məhəmməd peyğəmbərin (s) dövründə də olmuşdur. Bunun aşkar formasını Allah Rəsulunun (s) “Mənim adıma heç bir şey uydurmayın, kim mənim adımdan demədiyim bir şeyi deyərsə, öz yerini Cəhənnəmdə bilsin” hədisindən də görməkdəyik [9]. Bu hədis onu göstərir ki, hələ Məhəmməd peyğəmbər (s) sağ ikən bir qrup şəxs onun adından yalan danışmışdır. Bunu eşidən Peyğəmbər də (s) prosesin qabağını almaq üçün belə deməyə vadar olmuşdur.

Ümumiyyətlə, hədislər təkcə müsəlmanlar tərəfindən uydurulmurdu, bu prosesdə İslamı zahirən qəbul edib, onu sarsıtmaq istəyənlər də aktiv idilər. İkincilərin məqsədi İslamı özündən əvvəlki dinlərin qalığı və ya onlardan törəmə cərəyan kimi təqdim etmək idi.

Əməvilər (661-750) və Abbasilər (750-1258) dövründə uydurma hədislər daha geniş vüsət almışdır. Həmçinin Qədim Roma, İran və yunan əfsanələrinin sürətlə ərəb dilinə tərcümə edilməsi yeni-yeni fırqələrin ortalığa çıxmasına səbəb olmuşdur. Təbii ki, hər yeni fırqə öz əqidəsinin və fəaliyyətinin “ilahi vəhyə bağlı” olduğunu və “haqq hesab edildiyini” bildirmək və əsaslandırmaq üçün hədis uydururdu [10, 261- 262; 11, s.429].

Məlumdur ki, Rəsulullahdan (s) hədis eşidən səhabələr bu hədisləri eşitməyənlərə çatdırır,

gündəlik həyatlarını, ibadətlərini hədislərə görə nizamlayar, aralarında olan münaqişələri hədis vasitəsi ilə həll edərtilər. Bu səhabələrdən İbn Abbasın, Əbazərin, Abdullah ibn Ömər, Ənəs ibn Malik, Cabir ibn Abdullahın, Əbu Səid əl-Xudrinin, Salman Farsinin adlarını xüsusi qeyd edə bilərik. Belə ki, hədislər artıq bir əhkam, qanun, kodeks halına gəlmişdi və İslam cəmiyyətində sosial, hüquqi bərabərliyin qorunmasında xüsusi rol oynayırdı. Bütün bunları nəzərə alaraq Məhəmməd peyğəmbərin (s) vəfatından sonra bu qanun toplusunu, əxlaq kodeksini yalandan uydurulmuş hədislərdən qorumaq, haqqı batıldən ayırd etmək və yalanı doğrudan seçmək üçün müəyyən qaydalar qoyuldu. Bu qaydalar vasitəsilə orijinal hədisləri uydurma hədislərdən fərqləndirməyə imkan yarandı. Eyni zamanda, hədislərin unudulmaması və yoxa çıxmasından ötrü onlar xüsusi kitablarda toplanaraq bablar və mövzular şəklində tərtib edildi, hədisşünaslıq bir elm kimi formalaşmağa başladı.

İslam tarixində hədislə, hədis elmi ilə məşğul olan bir çox məşhur alim yetişmiş və bu sahəyə aid çoxlu sayda əsər qələmə alınmışdır. Bu sahədə şiə məzhəbinin nümayəndələri tərəfindən işıq üzü görmüş ən dolğun əsərlərdən Şeyx Küleyninin (v. h.328/m.940) “Üsuli-kafi” (16121 hədis), Şeyx Səduqun (h.306-380/m.918-990) “Mən lə-yəhduruhul-fəqih” (5998 hədis), Əbu Cəfər ət-Tusinin (h.385-460/m.995-1068) “Əl-istibsar” (5511 hədis) və “Ət-təhzi” (13988 hədis) əsərlərinin adını çəkmə bilərik. Son əsr alimlərindən Əllamə Məhəmməd Baqir Məclisi (1627-1699) hədis əsərlərində pərakəndə şəkildə yazılmış hədisləri tərtiblə bablara bölmüş və böyük ensiklopedik kitabı “Biharul-ənvar”da cəm etmişdir [12, s.104].

Əhli-sünnə məzhəbindən isə bu sahədə əvəzsiz xidmətləri olan “Kutubu-sittə” müəlliflərini qeyd etmək olar. “Kutubu-sittə” əhli-sünnə məzhəbində ən mötəbər sayılan altı hədis kitabına deyilir. Xüsusilə, aşağıda adları verilən kitablardan birincisi və ikincisi Əhli-sünnə tərəfindən mühüm sayılır. “Kutubu-sittə”yə daxildir:

1. “Səhihi-Buxari” – Əsərin müəllifi Əbu Abdullah Məhəmməd ibn İsmail Cufi Buxaridir (m. 810-870). Adıçəkilən əsər 7563 hədisdən ibarətdir. Eyni hədislər bir neçə yerdə qeyd edildiyi üçün təkrarları çıxdıqdan sonra 2600-ə yaxın hədis qalır;

2. İslam aləmində tanınmış məşhur mühəddislərdən biri də Əbül-Hüseyn Müslim ibn Həccac Qüşeyri Nişapuridir (m. 821-875). Onun qələmə aldığı “Səhihi-Müslim” əsərində 7563 hədis var. Burada da təkrarları çıxsaq, təqribən 4000 hədis qalar;

3. İslam dünyasının başqa bir tanınmış hədis alimi Əbu Davud Süleyman ibn Əşəs Əzdi Sicistanidir (m. 817-889). Onun ərsəyə gətirdiyi “Sünəni-Əbu Davud” 5274 hədisdən ibarətdir;

4. Daha bir tanınmış hədis alimi Əbu İsa Məhəmməd ibn İsa Tirmizidir (m. 824-892) ki, onun müəllifi olduğu Sünəndə hədislərin ümumi sayı 5000-ə yaxındır və əsərdə təkrar hədislərin sayı azdır;

5. Məşhur hədisşünas alimlərdən biri də “Sünəni-İbn Macə” əsərinin müəllifi Əbu Abdullah Məhəmməd ibn Yəzid Rəbəi Qəzvinidir (m. 824-887). Əsər 4341 hədisdən ibarətdir, təkrar hədislər azdır;

6. Müəllifi Əbu Əbdürrəhman Əhməd ibn Şüeyb Nəsaidir (m. 829-915) olan “Sünən” isə 5729 hədisdən ibarətdir.

Bəzən yuxarıdakı 6 kitaba daha 3 hədis məcmuəsini də əlavə edib, onları birlikdə şərti olaraq “Kutubu-tisa” (doqquz kitab – G.İ.) adlandırırlar. Həmin üç kitab isə aşağıdakılardır: Maliki məzhəbinin banisi Malik ibn Ənəsin (m. 711-795) qələmə aldığı “Muvəttə”; Hənbəli məzhəbinin banisi Əhməd ibn Hənbəlin (m. 780-855) tərtib etdiyi “Müsnəd”; Abdullah ibn Əbdürrəhman Dariminin (m. 797-869) topladığı “Sünəni-Darimi” [13].

Yuxarıda qeyd olunan şəxslərdən başqa, sonrakı dövrlərdə yaşamış alimlər tərəfindən qələmə alınan, hədisşünaslıqda xüsusi dəyəri və çəkisi olan digər əsərlər də vardır. İslam tarixində qeyd olunan hədisşünas alimlərdən biri də İmam əl-Bəğavidir (m. 1044-1122). Onun ən əhəmiyyətli əsərlərindən biri, heç şübhəsiz, etibarlı hədis qaynaqlarından sənədləri çıxararaq seçdiyi hədislərdən ibarət “Məsabih əs-sünnə”dir. Bu əsərin elm dünyasında çox böyük əhəmiyyəti vardır. Tanınmış Avropa şərqşünası Brokelman Bəğavinin İslam dünyasındakı şöhrətini məhz bu əsərinə borclu olduğunu ifadə etmişdir.

Bəğavinin bu əsərinin bənzərləri İbnul Əsir əl-Cəzərinin (h.606 /m.1209) “Camiul-üsul” və Nəvəvinin (h.676/m.1277) “Riyazüs-salihin” adlı kitabıdır. Katib Çələbi (h.1067/m.1677) deyirdi ki, “Yığma mahiyyətində yazılan əsərlərin ən gözəli Bəğavinin “Məsabih” adlı əsəridir. Çünki onun tərtibi çox gözəldir. Hədislər yerli-yerində yığılmışdır. Kimsə hər hansı babın yerini dəyişdirməyə çalışsa, Bəğavidən daha uyğun bir yerə qoymazdı” [14, s.1701-1702].

Bəğavi “Məsabih əs-sünnə”yə yazdığı müqəddiməsində əsərini Allaha itaət edənlərə kömək məqsədilə hazırladığını bildirmiş, hədislərin sənədlərini (hədisin mətninə gətirib çıxaran ravilərin silsiləsinə “sənəd” deyilir – G.İ.) uzatmaqdan qoruduğu və hədis imamlarının rəvayətlərinə istinad etdiyi üçün ilk raviləri yazmadığını qeyd etmişdir. Əsərində zəif hədislərə işarə etdiyini və movdu (uydurma), münkər (etibarsız ravinin etibarlı rəviyə müxalif olaraq rəvayət etdiyi hədis – G.İ.) hədisləri yazmadığını vurğulamışdır. “Məsabih əs-sünnə”nin başda Süleymaniyyə kitabxanası olmaqla dünyanın bir çox yerində yazılı nüsxələrinin olduğu məlumdur. Əsər bir neçə dəfə - 1877-ci ildə İstanbulda, 1900 və 1935-ci illərdə isə Qahirədə çap edilmişdir [15, s.235]. Əsərin Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutunda da əlyazma nüsxəsi qorunur.

Ümumiyyətlə, Bəğavinin həyatı və yaradıcılığı, eləcə də hədisşünaslıq sahəsindəki fəaliyyəti, xüsusilə “Məsabih-sünnə” əsəri, demək olar ki, geniş tədqiqata cəlb edilməmişdir. Əsərin əlyazma nüsxəsi üzərində aparılan tədqiqat isə sonrakı dövrlərdə nəşr olunmuş çap variantlarını dəqiqləşdirmək baxımından çox əhəmiyyətlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əbu Zöhra Muhəmməd. Tarixul-məzahib əl-islamiyyə fis-siyəsə vəl-əqaid və tarix vəl-məzahibil-fiqhiyyə. Qahirə: Darul-fikril-arabiy, 1993.
2. Abdülçəlil Candan. Müslüman və Mezhep. Bir mezhepe bağlanmanın tahlili. İstanbul: 2004.
3. Məhəmmədəmin Rəhim. İslamda məzhəblərarası yaxınlaşma konsepsiyaları. İdrak İctimaiyi Birliyi, 2012.
4. Cəfər Subhani. Əl-məzəhibul-isləmiyyə. Darul-vila littıbaa və n-nəşr vət-tavzii, Cild 1, 2005.
5. <http://hadith.al-islam/Display/Display.asp?hnum>
6. [Http://www.taghrib.org](http://www.taghrib.org)
7. [www. Saaid.net/Doat/assuhaim/86.htm](http://www.Saaid.net/Doat/assuhaim/86.htm)
8. Səhihi-Buxari. c. II, səh. 81;
9. Əllamə Məclisi, Biharül-ənvar, c. II
10. İbrahim Quliyev. Hədisşünaslığın əsasları. Bakı, 2016
11. Süyuti. əl-Ləalül-məsnuə, c. I
12. Hürri Amili. Vəsail əş-Şiə, c. XX
13. <https://islamqa.info/ar/21523>
14. Katip Çələbi. Kəşfuz-zünun. İstanbul, 1971, c. I
15. Carl Brockelman. Tarixu əl-ədəbi əl-arabi, c. VI

Гюлага Исмаилов

**ЗНАЧЕНИЕ ХАДИСОВ В ОТНОШЕНИИ ПЛЮРАЛИЗМА
В ИСЛАМСКОЙ МЫСЛИ И ДЕНОМИНАЦИОННЫХ
РАЗЛИЧИЯХ**

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются некоторые политические и социальные факторы, играющие важную роль в препятствие единству мусульман во всей истории ислама и эти факторы объясняются отдельно.

Также в статье наше внимание привлекается к важности хадисов, здесь объясняется каким образом, хадисы стали законом, кодексом и сыграли особую роль в защите социального, правового равенства в исламском обществе.

С другой стороны, в статье особо отмечается появление фальшивых и неточных хадисов и их распространение среди людей. Учитывая все это после смерти Пророка (мир ему и благословение Всевышнего) были установлены специальные правила чтобы защитить этого свода законов, этического кодекса от ложных историй и отделить добро от зла. С помощью этих правил можно было отличить оригинальный хадис от фальшивых хадисов. В то же время хадисы начали составляться в форме книг, чтобы они не были забыты и утеряны.

Gulagha Ismailov

**IMPORTANCE OF HADITHS REGARDING PLURALISM IN
ISLAMIC THOUGHT AND DENOMINATIONAL DIFFERENCES
SUMMARY**

The article deals with some political and social factors, which played an important role in hindering the unity of Muslims and these factors are explained separately.

Also in the article, our attention is drawn to the importance of the hadith. The article explains how the hadith became a law, a code, and played a special role in protecting social and legal equality in Islamic society.

On the other hand, the article highlights the appearance of false and inaccurate hadiths and their distribution among people. Considering all this, after the death of the Prophet (peace be upon him) special rules were established to protect this code of laws, ethical code from false stories and to separate the good from the bad. With the help of these rules it was possible to distinguish the authentic hadith from the fake hadith. At the same time, hadiths began to be compiled in the form of books, so that they would not be forgotten and lost.